

Список використаних джерел та літератури

1. Академічне релігієзнавство: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / [за наук. ред. А. М. Колодного]. – Київ: Світ знань, 2000. – 862 с.
2. Бондаренко В. Релігійна ситуація в Україні і її перспективи розвитку // Релігія і суспільство в Україні: фактори змін / Матеріали міжнародної конференції. – Київ, 1998.
3. Дудар Н. П., Филипович Л. О. Нові релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади). – Київ: Наук. думка, 2000. – 132 с.
4. Єленський В. Є., Перебенесюк В. П. Релігія. Церква. Молодь. – Київ: АЛД, 1996. – 160 с.
5. Новые религиозные культы, движения и организации в России (2-е изд., дополн. и перераб.). – Москва: Изд-во РАГС, 1998. – 346 с.

УДК 392.51(=161.2)

Лариса Шаповал,

*кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії України
Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка*

РОЛЬ ЖІНОЧОГО ГОЛОВНОГО УБОРУ – ХУСТКИ У ТРАДИЦІЙНІЙ ВЕСІЛЬНІЙ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

У статті порушені ключові етнологічні проблеми минулого українського народу. У центрі уваги – українська хустка як невід’ємний елемент весільної обрядовості. Показано складники весільного обряду та його атрибутику. Авторка наводить науково-теоретичні обґрунтування витоків обрядовості, символічного наповнення уречевленої пам’яті. Наводяться регіональні характеристики використання хустки як елемента весільної обрядовості.

***Ключові слова:** українські традиції, весільний обряд, хустка, весільний одяг, рушник.*

Хустка – це квадратний шматок білого полотна 50x50 см, прикрашений вишивкою, або малюнком, виготовляли й зберігали її для відзначення важливих подій у житті української родини. Головний жіночий убір хустка була оберегом, атрибутом весільних обрядів: сватанні, заручинах, посаді, покриванні, єднанні, бганні короваю. З хустиною молоду випроводжали запрошувати родичів на весілля, а після церковного шлюбу молодих заводили у хату за кінці хустки. При збереженні традиційних рис весільні обряди в Україні переосмислюються сьогодні або зникають, зокрема весільні звичаї, які символізували залежне становище жінки в родині. Це стверджують

українські етнологи: Борисенко В. [1], Вовк Ф. [2], Косміна О. [5], Ніколаєва Т. [6], Стельмашук Г. [8] та електронні ресурси [3, 7].

В описі комплексу весільного одягу українців є хустка: «у молодій сорочка з вишитою візерунком горловиною, передом, верхніми частинами рукавів біля зап'ястків, подолом сорочки, сукняна строката спідниця (плахта), червоні з залізними високими підківками чоботи, червоний фартух (запаска), червоні коралі, мідний хрест. Молодий одягнений у два темно-сірі жупани, в шаровари з сукна, пояс яскравий вовняний, червону сукняну шапку, чорні, намащені дьогтем широкі, онучами наповнені, ремінними підв'язками, мідними пряжками стягнуті; на руці – мідна обручка, а на поясі на правому боці – полотняна хустка, вишита червоною заповоччю», – пише Т. Ніколаєва [6]. При збереженні традиційних рис українські весільні обряди сьогодні переосмислюються або зникають зовсім. Зокрема, зникли патріархальні весільні звичаї, які символізували залежне становище жінки в родині (покриття молоді червоною хусткою).

Весілля розпочиналося зі сватання, коли запрошені молодим старости (свати) з родичів, взявши обрядовий хліб, йшли до батьків нареченої для отримання попередньої згоди на шлюб. Це відбувалося пізно ввечері для збереження таємниці весільного обряду. Відбувався діалог: згадка мисливця прої куницю, купця і товару, біблійних персонажів. Якщо згода була отримана, наречена пов'язувала сватам рушники через плече, а нареченому подавала на тарілці хустку, виготовлену особисто, після чого запрошувала сватів за святковий стіл. У разі відмови дівчина повертала старостам принесений хліб, а молодому могла подати гарбуза» [7]. Дівчина дарувала по хустці старостам, що прийшли її сватати, якщо дала згоду, перев'язувала хусткою руку нареченому. Потім влаштовували заручини (полюбини, хустки, сватанки) — перший весільний обряд, що набував законної чинності, коли дівчина і парубок вважалися нареченими і не мали права відмовитися від шлюбу; якщо таке траплялося, то винні мусили відшкодувати збитки та й заплатити «за образу». Пов'язування хусток або рушників на заручинах супроводжувалося виконанням пісні: «Рушнички ж мої, рушнички ж мої...». Поширеною є традиція зв'язувати руки молодим під час сватання чи вінчання червоною хусткою, "щоб були до пари не на рік, а на вік"...» [1, с. 94].

Символами єднання двох українських родин наречених були рушник, хліб. Молодих виводили на посад, старший староста накривав рушником хліб, що лежав на столі, клав на нього руку дівчини, зверху – руку хлопця і перев'язував їх рушником. Так, молоді висловлювали взаємну згоду на шлюб, який освячувався двома родами. Потім молода перев'язувала старостів рушниками, а

присутніх обдаровувала хустками, полотном, сорочками. Починалося урочисте благословіння молодих батьками, які за звичаєм, сідали на лаву, застелену кожухом (символ благополуччя родини), а староста підводив до них молодих за хустку: один кінець він тримав сам, а два інших – молоді. Батьки хлібом-сіллю тричі благословляли наречених, а молоді, стоячи на рушнику, тричі вклонялися батькам, приймаючи благословіння. По закінченні, родичі заручених обмінювалися подарунками, обдаровували наречених: не обходилися рушниками та хустками, дарували хто худобу, хто наділ землі. Молода дарувала молодому хустину, на яку випряла нитки, яка сама її виткала та вишила. Дівчина співала: «Хусточко моя шовковая, ще й шовком шита, чи ж на те я тебе пряла, щоб нелюбу дати...» [7, с. 274]. На Гуцульщині молодий дарував молодій прикріплену до меча або прутини хустину, завітчану і прибрану перами з хвоста півня. Серед атрибутів весілля у праці Г. Калиновського фігурують рушник, мідні гроші, хлібні вироби, хустка, курка, мед. Хусткою обдаровують родичів, – це символ прихильності, достатку, згоди на заміжжя, переходу дівчини у рід чоловіка [4]. Вишита хустка дарована дівчиною нареченому символізувала вірне кохання. Після батьківського благословення за столом відбувається обмін подарунками. Молода обдаровує родичів молодого хустками, рушниками [1, с. 121]. Хустками скріплювали руки молодим, «щоб шлюб був міцним» [8, с. 203]. На Запорозжжі існував звичай, коли дівчина чи незаміжня жінка могла обрати собі за чоловіка засудженого до страти. На знак свого вибору вона накидала на голову засудженому хустку. Він міг згодитися на шлюб, і тоді страта відмінялася, а вирок скасовувався, або не погодитися, і тоді засуджений страчувався [2, с. 125–126].

Забутий на сьогодні весільний звичай описує М. Сумцов: «перед шлюбом при вході до церкви мати давала дівчині хустку витирати дівочі сльози» [3]. Це єдине, що мати вишивала для весільного обряду своєї дочки. Після весілля молода зберігала цю хустку до смерті, бо нею їй закривали очі в домовині. У молодого при боці була припоясана хустинка, обов'язкового червона. Хустка, якою мати водила молодих до хати і виводила із хати під час весілля, мусила бути світлою і ясною – таким буде і життя молодих. Коли молодий приходить до молодої він приносить весільну хустку (турпан). Нею (ним) молодий пов'язував молоду через плече. З турпаном молода не повинна розлучатися протягом весілля, а коли наступав обряд покривання молодий віддавав турпан братові молодої, або старшому дружбі, яким покривають молоду. Потім мати знімає з молодої вельон (фату) і хусткою її підв'язує. Це означало, що вона на вечорниці, до дівчат, не піде, бо вона стає заміжньою жінкою, господинею в домі.

Під час весілля молодим руки покривали хустинками, не маючи права вітатися відкритими руками, щоб ніяке зло не торкалося сім'ї. На кінець весілля хустини зав'язувалися одна з одною і з весільним одягом клалося в скриню і зберігалися як оберіг родини.

Весільний поїзд молодого, наблизившись до воріт нареченої, зустрічає групу парубків, які вимагають викуп за дівчину. На порозі хати свати обмінювалися подарунками, а подекуди мати молодої в'язала рушниками сватів і бояр, а хустками – свах» [1, с. 119]. Звичай водити молодих за хустку разом з темою рухової неповноцінності імплікує семантику сліпоти фіксують етнологи «на Слобожанщині, прибувши до хати нареченої, «молоді сідають на покуті; свекор бере «шаблю» і приміряється нею виколоти невістці очі; потім скидає з її голови хустку». Цей обряд називався «виколування очей», який зафіксований в описі Г. Калиновського: «Всі весільні гості йдуть до батька молодого в дім, де саджають молодих за стіл, куди приходить свекор або батько молодого з палицею і тиче нею невістку в очі, запитуючи, чи не сліпа вона?» [4]. «Коли молодий приходить по молоду до її дому, вона сидить з опущеною й накритою головою, наречений підходить до неї, й знімає хустку й цілує її. Молода, піднявши голову зі столу, дивиться на молодого крізь весільний хліб-дивень. За весільним звичаєм під час випікання короваю «Тісто виробляють на столі, застеленому вівсяною соломою, а зверху на соломі стелять велику полотняну хустину, а на хустину кладуть тісто». Тут задіяні реліктові речі, як стебло і полотно, що мали значення оберегу», – стверджує В. Борисенко [1, с. 208].

За народним звичаєм одруженим жінкам не дозволялося ходити з непокритим волоссям. За народними уявленнями, наречена, переходячи в сім'ю нареченого, могла завдати шкоди своїм волоссям, його магічною силою. Цей весільний обряд називався «покривання молодої», – стверджує Г. Стельмашук [8, с. 186]. Відмінності проведення названого обряду виявлялися в способах пов'язування головних уборів, в тому, коли і як їх одягали. Обряд «покривання молодої» побутує у трансформованому вигляді до 1960-х рр. на Східному Поділлі. «Мати молодого саджала молоду на стілець, скидала з неї квітчасту хустку, потім вінок з вельоном, зачісувала і заплітала їй косу, виймала із скрині косинку і пов'язувала на голову молодій. У Вінницькому районі покривали молоду дві свахи. Вони брали велику тернову хустку за чотири кінці, ставши на ослін, на якому сиділи молоді, співали весільні пісні, опускаючи і піднімаючи хустку над головами молодих. Після того як пісня закінчилась, дві свахи скидали з голови молодої вельон і вінок, зав'язували їй на голову хустку» [8, с. 197]. Г. Стельмашук описує обряд покривання молодої у коморі: «наречений сідав на скриню, клав собі на коліна ярмо, на яке сідала наречена, а він одягав їй на голову очіпок.

Наречена тричі скидала його з голови, що означало протест одягати жіночий убір і переходити під владу чоловіка. Закінчувався цей обряд тим, що сестра або інша жінка пов'язували нареченій на голову білу хустку. У селах Гуцульщини священик покривав голову молодої хусткою, а гості зверху на цю хустку клали свої хустки, але так, щоб над чолом нижню завжди було видно» [8, с. 187]. П. Чубинський описав покривання молодої в Лубенському повіті Полтавської губернії: «Сваха, дружка, дві приданки йдуть у комору і заводять туди молодих. Дружка, сваха, приданки накладали на молоду кибалку і хустку, перемітку. Дружкам дарували стрічки із вінка молодої, щоб швидше вийшли заміж. Потім знімали з молодої вінок, одягали його на голову старшій дружці, у молодого знімали букет, віддавали старшому бояринові. Молодій розплітали косу, підбирали волосся під очіпок і запинали наміткою, хусткою, після чого молода не ходила з відкритим волоссям» [8, с. 199].

Хустка виконувала функцію «єднання молодих» у весільному обряді. Обряд єднання наречених здійснюється через зв'язування рук рушником, хусткою, покривання молодих наміткою, одягання шапки молодого молодою. У с. Липове (Глобинський район, Полтавщина) молодій на скроні чіпляли «віночок» із стрічок у вигляді невеликої розетки. Віночок» мав вигляд невеликого кружечка з кольорових дрібненьких квіточок, вкритих воском і воскових білих крапельок. Знявши «віночок» із скроні нареченої, його пришивали нареченому до сорочки на грудях» [8, с. 201]. Молоду й молодого, як виводили з-за столу, або вводили за стіл, чи як обводили їх навкруги стола чи діжі, то тримали їх не рукою, а за хустку [2, с. 230]. Поки молодий зі своїм «поїздом» збирається їхати за молодою, в її батьківському домі ведуть її на посад, як форми благословення шлюбу, на який вона сідає з дружками та братами. На посад сестру заводив брат, тримаючи за руки хустинкою. На Катеринославщині «княгиню» на посад з дозволу старости заводив дружка молодої, махаючи в повітрі хусткою [1, с. 116]. У центральних регіонах України, Слобожанщині молодий займав місце біля молодої після ритуалу пришивання квітки: наречена сидить за столом, накрита наміткою чи хусткою. Її сестра, пританцьовуючи біля нареченого, пришиває червону квітку до його шапки. Віддячивши сестрі молодої грішми, староста просить благословення завести молодого за стіл. Брат не пускає, а дружки співають. Після подарунка шуринові молодий заходить за стіл, підіймає хустину, якою накрита молода, цілує її і сідає біля неї», – зазначає В. Борисенко» [1, с. 120].

В церкву молодих (наречених) вводять таким способом: один кінець хустки тримає брат, другий – молодая(-ий). Перед вінцем дружка або свашка ростелюють рушник, украшений листям барвінка,

Пару вінків з рути священник кладе їм на голову разом з церковними вінцями. Після вінчання молоді виходять з церкви, тримаючись за кінці хустки [1, с. 164]. «На Поділлі, коли молоді (наречені) приходили повінчані до воріт батьківського дому, мати нареченого подавала їм один кінець білої хустки, вводила в хату і обводила тричі навколо стола», – зазначає Г. Стельмашук [13, с. 203]. Біла намітка, кольорова хустка є ритуальними; вони становлять головний убір одруженої української жінки, якій закривають коротке волосся, що його обрізано за весільним українським обрядом. Цим головним убором покривають голову молодої після шлюбної одправи в церкві, після dokonання шлюбного єднання, і молола ніколи його не скидає [2, с. 299].

Жіночі головні убори – хустка та очіпок були відповідними символічними знаками. Вдова, що бажала одружитись, одягала як знак червоний очіпок в будень й свято. На Київщині в понеділок біля хати молодого на дереві вивішували «маяка» – червону хустку, що символізувала цнотливість нареченої. На Гуцульщині до даху кріпили жердину з червоною хусткою, як весільний атрибут чіпляли до одягу на груди нареченому, яку молодий пов'язував на голову нареченій.

Отже, головний убір хустка в комплексі жіночого вбрання широко використовувалась у весільних обрядах: сватанні, заручинах, посаді, покриванні, єднанні, бганні короваю. Вона виконувала знакову, магічну, оберегову функції й отримала почесне місце в обрядово-звичаєвій культурі, загалом у народному побуті українського народу.

Список використаних джерел і літератури

1. Борисенко В. Сімейна обрядовість українців ХХ–ХХІ століття / Валентина Борисенко; [голов. ред. Г. Скрипник]; НАН України, ІМФЕ. – Київ, 2016. – 256 с.
2. Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології : нова редакція / Федір Вовк ; передм. О. Г. Таран ; прим. О. Г. Таран, С. Л. Маховської, Ю. С. Буйських; упорядн. О. О. Савчук. – Харків : Вид. Савчук О. О., 2015. – 464 с.
3. Жіноча хустка: містичний оберіг / [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: prolviv.com/blog/2017/08/02/zhinocha-khustka-mistychnyi-oberih/
4. Калиновський Г. Описание свадебных простонародных обрядов / Григорій Калиновський. - СПб., 1977. – 130 с.
5. Косміна О.Ю. Українське традиційне жіноче вбрання Київщини. Кінець ХІХ – поч. ХХ ст. : Навч. посібник. – Київ: Хрещатик, 1994. – 52 с.
6. Ніколаєва Т. О. Історія українського костюма. Іл. З. Васиної, Л. Міненко, Т. Ніколаєвої, О. Слінчак, М. Старовойт. – К.: Либідь, 1996. 176 с.

7. Про хустки/ [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Режим доступу: http://odyag.ukrsov.kiev.ua/6/-/asset_publisher/Y8ny/content/
8. Стельмащук Г. Г. Традиційні головні убори українців / АН України. Інститут народознавства. – К. : Наук. думка, 1993. – 240 с.

УДК 738.071.1(477.53-22) (092)

Людмила Метка,
*кандидатка історичних наук,
завідувачка науково-дослідного сектора етнографічної керамології
Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному,
завідувачка відділу керамології новітнього часу
Інституту керамології – відділення Інституту народознавства
НАН України (сел. Опішне Полтавської обл.)*

ВАСИЛЬ ОМЕЛЯНЕНКО: ЕТАПИ ТВОРЧОСТІ

Коротко охарактеризовано етапи творчості майстра глиняної декоративної скульптури Василя Омеляненка.

Ключові слова: Василь Омеляненко, Опішне, глиняна декоративна скульптура.

Омеляненко Василь Онуфрійович (3.08.1925–28.01.2021, Опішне, Полтавщина) – гончар, майстер глиняної іграшки й декоративної скульптури, член Національної Спілки художників України, член Національної Спілки майстрів народного мистецтва України, заслужений майстер народної творчості України, лауреат Всеукраїнської премії імені Данила Щербаківського, лауреат Державної премії імені Тараса Шевченка.

Василь Омеляненко – легенда вітчизняного гончарства за плечима якого 95 років життя, з них 85 років творчості. Про життєвий і творчий шлях майстра оприлюднено чимало друкованої інформації, відзнято значну кількість відео-сюжетів, мовиться в численних радіопередачах. Його ім'я неодноразово згадується в публікаціях про українське гончарство, загалом, і гончарство селища Опішне, батьківщини гончаря, зокрема. Світлина із зображенням творів Василя Омеляненка ширяться далеко за межами Опішного. Його глиняні «леви», «барани», «коні», «барині», козаки», свічники, куманці іграшки-свистунці впізнавані серед творів інших опішнянських мистців, адже за кілька десятиліть творчої діяльності майстер створив і відшліфував власний стиль. Його твори вражають своєю художньою довершеністю, красою силуету, пластичною